

ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ

В даній статті розглядається і методологічно обґрунтовується поняття "індивід", "індивідуальність" і "індивідуалізація навчання", що дозволяє читачу глибше зрозуміти саму проблему індивідуалізації навчання і вищій школі.

Ключові слова: *індивід, індивідуальність, індивідуалізація навчання.*

Постановка проблеми. Успішність розробки проблеми індивідуалізованого навчання, багато в чому залежить від того, як повно обґрунтовані її теоретико-методологічні положення і визначений понятійний апарат.

Інтереси сучасної науки і практики вимагають розглядати індивідуалізацію, як певний методологічний принцип наукового пізнання і діяльності. У зв'язку з цим слід особливо показати його роль і місце в комплексному вивченні людини, в соціальному управлінні і вихованні особистості. В даний час існує достатньо велика кількість робіт, в яких в тій або іншій мірі зачіпається власне філософський аспект проблеми індивідуальності (В.П. Тугарінов, Б.Г. Ананьев, С.А. Клімов і ін.). В той же час, як самостійна філософська проблема, індивідуалізація майже не розглядалася. У результаті склалася така ситуація, коли людина досліджується частіше за все як соціальна істота, частина суспільства, а його індивідуальне буття просто "вимикається" з системи суспільних відносин або залишається на задньому плані, що, не відображає дійсного стану речей. На думку І.І. Резвіцького, вивчення поняття індивідуальності – початковий момент у вивченні індивідуалізації [1, 8, 15, с.5].

Дослідження виконано згідно напрямків практичної діяльності факультету фізичної культури Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди.

Мета дослідження – проаналізувати, вивчити і визначити теоретичні і методологічні аспекти поняття "індивідуальності" і "індивідуалізація навчання".

Методи дослідження: аналіз психолого-педагогічної, філософської, соціологічної літератури, спостереження, аналіз документів, різні види опитування.

Результати дослідження їх обговорення. Як цілісна система індивідуальність включає, по-перше, загальні риси, властиві індивіду, як представнику біологічного вигляду і людського суспільства; по-друге, особливі ознаки, які властиві йому як члену певної суспільно-економічної формації; по-третє, одиничні ознаки, обумовлені специфічністю його біологічної організації і соціального мікросередовища [15].

Проте вказані властивості людини, узяті самі по собі або як проста їх сукупність, ще не складають феномен індивідуальності. Тільки узяті у внутрішньому взаємозв'язку і цілісності вони утворюють індивідуальність людини. "Індивідуальність, – наголошував на Д. Фейєрбах, – це неподільність, єдність, цілісність, нескінченність з голови до ніг, від першого до останнього атома, наскрізь, всюди я індивідуальна істота" [18, с. 496].

Людина – це багатогранне і багатоякісне явище. Він – продукт суспільних відносин, природна істота, суб'єкт суспільно-історичної діяльності і культури, творець власного життя. Тому для свого виразу він вимагає різних понять, найважливішими з яких є: "індивід", "особистість" і "індивідуальність". Поняття "індивід" позначає людину, як одиничного представника людського роду, що належить одночасно і природі і людству, що фіксується власне поняттями "організм" і "особистість". Якщо перше з них виражає сукупність біологічних властивостей людини, то друге характеризує його соціальний, конкретно-історичний вигляд. Поняття "індивідуальність" в цьому ряду розкриває людину як цілісну істоту в єдності його одиничних і загальних, природних і соціальних властивостей і тому визначає його, як конкретного індивіда.

Методологічна цінність даного визначення полягає в тому, що воно дає можливість представити індивідуальність, як особливу якість конкретної людини, узятої в єдності його природних і соціальних властивостей, свідомості і діяльності, що сформувалася. В педагогіці ж воно конкретизується у вигляді принципу індивідуального підходу, на основі якого здійснюється індивідуалізація учбово-виховного процесу у вузі.

Під індивідуальним підходом А.А. Кирсанов розуміє "педагогічний процес, особливості окремих учнів, процес поступово ускладнюється, приводить до кількісних і якісних змін рівня знань, умінь, навичок і розумового розвитку учня".

Е.С. Рубанский вважає індивідуальний підхід найважливішим принципом навчання і дає йому визначення, враховуючи реальну необхідність варіювати зміст навчання відповідно до індивідуальних

особливостей школярів: "... а) – это частичное временное изменение ближайших целей, отдельных сторон содержания, методов и организационных форм учебно-воспитательной работы с учетом индивидуальных особенностей личности ученика, для реализации наиболее успешного развития ее социальной типичности и индивидуального своеобразия; б) индивидуальный подход в учебном процессе представляет собой действительное внимание к "каждому ученику, его индивидуальным особенностям в условиях коллективного обучения по одним программам, предполагавший разумное сочетание общеклассных, групповых и индивидуальных занятий, для повышения качества обучения и развития каждого ученика" [14, с.11].

Загальні основи дослідження теорії навчання і виховання особистості дає матеріалістична діалектика, як загальна методологія пізнання і перетворення об'єктивного світу.

Розвиток, як загальна властивість матерії властиво всім матеріальним перетворенням. Воно здійснюється у формі руху по висхідній лінії, як перехід від низького до вищого, породження нового і відмирання старого. Розвиток людського індивіда – це зміна істоти, що розвивається, яка характеризується рухом від низьких до вищих рівнів його життєдіяльності, (індивід, особистість, індивідуальність).

Індивід повинен здійснювати активну діяльність по оволодінню навколишнім його світом предметів і явищ. Так, як відбуватиметься цей процес, багато в чому визначається психічний розвиток індивіда – формування і вдосконалення пізнавальної активності і рис особистості людини.

Крупні теоретичні і експериментальні дослідження у напрямі пізнання психологічної сутності особистості, як складної системної освіти проведені Л.С. Виготським. Він дійшов висновку, що психічний розвиток людини включає як би дві лінії: процес дозрівання, тобто, вдосконалення тих нервових апаратів, які складають органічну основу будь-якого психічного процесу, і так зване, культурний розвиток, що полягає у виконанні нових психічних якостей. "Развитие личности и развитие реакции личности, – говорил Л.С. Виготский, – по существу две стороны одного и того же процесса и поэтому прослеживая культурное развитие психических функций мы подчеркиваем путь развития личности" [4, с.118]. Визначальний етап соціального розвитку молодшої людини забезпечує загальноосвітня школа. В ній закладається фундамент особистості. У школяра, як і у студента, придбання багатоманітних соціальних якостей пов'язано з конкретним змістом і характером його учбової діяльності, де формуються його відносини до учбової праці, мотиви навчання, вольові і емоційні якості, система знань, умінь, навичок і т.д.

Висунутий С.Л. Рубінштейном принцип єдності свідомості і діяльності дозволяє стверджувати про пряму залежність формування тих або інших якостей, індивідуальних особливостей особистості від змісту і характеру учбової діяльності.

Ідеї Л.С. Виготського і С.Л. Рубінштейна, про ведучу роль навчання в розвитку людини одержали загальне визнання і стали методологічною основою в розробці проблем корінного вдосконалення учбового процесу, розвитку творчого потенціалу особистості.

Багато педагогів і психологів указують на те, що існуюча система навчання не дозволяє використовувати всіх наявних ресурсів, що учбова діяльність все ще не рідко організовується так, що далеко не кожний учень може реалізувати свої потенційні можливості відповідно до своєї психологічної природи. Не випадково багато крупних експериментів в області психології і дидактики були направлені на перебудову і вдосконалення існуючої системи навчання з метою посилення в ній розвиваючого початку (Г.С. Костюк, Л.В. Занков, В.В. Давидов, Н.А. Менчинська, М.И. Махмутов і ін.). У кожного з авторів є своя концепція, своя система навчання, але всі вони єдині в тому, що далеко не всяке навчання має розвиваючий характер.

Розвиваюче навчання вимагає цілеспрямованого формування учбової діяльності з урахуванням задач і закономірностей розумового розвитку вікових і індивідуальних особливостей при безперервному збудженні і постійній підтримці внутрішніх сил учня. Воно приводить до виникнення достовірно учбових мотивів, потреби в самостійному оволодінні, поповненні і оновленні знань, до формування пізнавальних інтересів, перетворення їх в могутній стимул етичного самовиховання [6].

Але і найпрогресивніші типи і методи навчання, висока педагогічна майстерність не вирішує повністю задачу оптимального розвитку учнів, якщо не врахований у всій його глибині принцип індивідуалізації, який виражається не в пристосуванні навчання до рівня підготовленості учнів шляхом зниження об'єктивних вимог, а систематичне, послідовне, цілеспрямоване розширення його потенційних можливостей до об'єктивних вимог [4].

Поняття "індивідуалізація" тісно пов'язано з поняттям "індивідуальність", але вони позначають далеко не одне і те ж. Якщо останнє характеризує індивідуальність в статичному плані, то перше – в динамічному, виражаючи закономірності її формування, прояву і розвитку. Процес індивідуалізації завжди починається з відособлення індивіда, виділення його із загального, внаслідок чого він набуває свою визначеність, своє власне буття [15].

Індивідуалізація, будучи однією з форм буття індивідів включає, як процеси формування і розвитку індивідуальності, так і процеси її самореалізації в зовнішньому світі. А це означає, що виявлення основних рис індивідуалізації нерозривно пов'язано з аналізом взаємостосунків індивіда з навколишнім середовищем і суспільством.

У педагогічній літературі, як вітчизняній, так і зарубіжній поняття "індивідуалізація навчання" трактується далеко не однозначно і залежить від того, які цілі і засоби мають на увазі, коли говорять про

індивідуалізацію. Найбільше ускладнення при визначенні цього поняття викликає ту обставину, що змішуються два такі поняття як "індивідуалізація" і "диференціація".

У "Педагогічній енциклопедії", індивідуалізація визначається як "... організація учбового процесу, при якому вибір способів, прийомів, темпу навчання враховує індивідуальні відмінності учнів, рівень розвитку їх здібностей до навчання" [12, с.201]. Більшість дослідників, що вивчають дану проблему, використовують поняття індивідуалізації в тому ж значенні (Е.С. Рубанській, А.А. Кирсанов і ін.). В той же час індивідуалізація тут зовсім не припускає обов'язкового обліку кожного учня, частіше за все дослідники обмежуються обліком груп учнів, схожих по якому-небудь комплексу якостей.

А.А. Кирсанов розглядає індивідуалізацію учбової роботи як "систему виховних і дидактичних засобів, відповідних цілям діяльності і реальним пізнавальним можливостям колективу класу, окремих учнів і груп учнів, що дозволяють забезпечити учбову діяльність учня на рівні його потенційних можливостей з урахуванням цілей навчання" [7, с.138].

Проте достатньо часто зустрічається вживання термінів "індивідуалізація" і "диференціація" як синоніми [13], хоча диференціація часто розглядається в значно більш вузькому значенні, а саме, як розділення школи на потоки, іноді навіть, як формування спеціальних шкіл і класів.

Різні варіанти використання цих понять можна зустріти і в зарубіжній літературі. Наприклад, в США поняттям "індивідуалізація" звичайно охоплюють будь-які форми і методи обліку індивідуальних особливостей учнів, від мінімальної модифікації в груповому навчанні, до повного незалежного навчання з варіюванням темпу навчання, методів і засобів навчання і т.д.

У французькій педагогіці вже з 30-х рр., під "індивідуалізацією" розуміється, перш за все, вдосконалення самостійної роботи учнів відповідно до їх індивідуальних здібностей.

Для німецьких педагогів індивідуалізація означає окремий випадок диференціації.

Під, "індивідуалізацією", на думку І. Унт, розуміється облік в процесі навчання індивідуальних особливостей учнів у всіх його формах і методах, незалежно від того, які особливості і якою мірою вони враховуються. Під диференціацією вона має на увазі облік індивідуальних особливостей учнів в тій формі, коли учні групуються на підставі яких-небудь особливостей для окремого навчання, як правило, по окремим учбовим планам і програмам [5].

У той же час необхідно розрізнити поняття "індивідуальний підхід" і "індивідуалізація". В першому випадку, ми маємо справу з принципом навчання, в другому ж – із здійсненням цього принципу, яке має свої форми і методи [13].

Т.В. Васильєва визначає "індивідуалізацію навчання" у вузі, як цілеспрямований процес формування і розвитку майбутнього фахівця з урахуванням "індивідуально-типологічних" і "індивідуально-своєрідних" особливостей студентів, а також процес самореалізації індивідуальності студента [3].

Таким чином, далеко не повний огляд літературних джерел дозволив нам констатувати, що більшість дослідників при визначенні поняття "індивідуалізація" і "індивідуалізація навчання" в основному спирається на індивідуальні і індивідуально-типологічні особливості учнів при навчанні, майже не торкаючись тих засобів, методів, форм і технологій навчання, за допомогою яких досягається успішність індивідуалізованого навчання.

Зі всього сказаного вище, перед нами встає задача, визначити поняття "індивідуалізація навчання". Перш за все, ми розводимо поняття "індивідуалізація навчання" і "диференційоване навчання", не рахуючи їх як синоніми. Під "індивідуалізацією навчання", ми розуміємо систему дидактичних засобів, методів і технологій навчання, а також організаційних форм проведення занять і чинників, що дозволяють забезпечувати успішне навчання студентів з урахуванням їх індивідуально-типологічних особливостей і цільових установок. Що ж до "диференціації навчання", то тут ми в основному розділяємо думку Е.С. Рубанського і І. Унт, і розглядаємо його, як форму багаторівневої підготовки фахівців у вузі, коли мета одна, а способів її досягнення дещо (по термінах навчання, різним учбовим планам, програмах, ступені обдарованості студентів і ін.). Хоча в практичній діяльності часто відбувається з'єднання елементів індивідуалізованого навчання, і диференційованого. Наприклад, коли через певні обставини скорочуються або подовжуються терміни навчання у вузі.

Питання здійснення індивідуалізації навчання розв'язуються в трьох основних напрямках:

- 1) індивідуальний і індивідуально-диференційований підхід з урахуванням індивідуальних і індивідуально-типологічних особливостей учнів, при організації їх індивідуальної діяльності;
- 2) опосередкований індивідуальний підхід при організації групових форм учбової діяльності, що містить елементи колективної учбової праці, але що базуються на індивідуальній пізнавальній діяльності;
- 3) поєднання індивідуальних, групових і фронтальних форм в цілях досягнення найбільшої ефективності учбово-виховного процесу.

Індивідуалізація навчання ґрунтується на діалектичній єдності колективного і індивідуального. Це положення має методологічне значення і дозволяє глибше зрозуміти саму проблему індивідуалізації навчання, оскільки в практичній діяльності неможливо повною мірою враховувати індивідуальні особливості кожного конкретного студента, часто доводиться при організації індивідуалізованого навчання сполучати елементи фронтального, колективного і індивідуального навчання. Тому дуже важливо визначитися з поняттями індивідуальна, групова і фронтальна форми організації занять у вузі.

Індивідуальна форма учбової діяльності студентів – це вид самостійної учбової роботи над одним для всіх, або особистим завданням, при безпосередньому або частковому керівництві викладача і організованої з урахуванням особливих характеристик студентів (мотивація, цілеспрямованість, працездатність; якості пам'яті, мислення; рівень пізнавальної самостійності, навички учбової праці; організація учбової діяльності, самоконтролю; темп учбової роботи і ін.).

Під груповою формою учбової діяльності студентів розуміється організація викладачем учбової діяльності групи студентів (3-5 чоловік) над загальним учбовим завданням, які характеризуються загальними стратегічними або різними тактичними цілями і задачами, за наявності колективної діяльності студентів і здійсненні загального керівництва з боку викладача.

Під фронтальною формою діяльності студентів розуміється організована викладачем одночасна учбова робота студентів над одним для всіх студентів завданням [3].

При розробці системи індивідуалізованого навчання студентів, в більшій мірі підійде поєднання індивідуальної і групової форм навчання. Коли студенти можуть освоювати учбову програму вузу як самостійно під керівництвом викладачів, так і у складі невеликої групи.

Рушійною силою індивідуалізації навчання є властиві їй суперечності, які витікають із закону діалектики єдності і боротьби протилежностей. Ведучим в ній є суперечність між можливостями студента і фактичним рівнем учбової діяльності, яка задається вищим учбовим закладом.

Для того, щоб, дана суперечність виступила в ролі рушійної сили, необхідні наступні умови:

- знання реальних навчальних можливостей і індивідуальних особливостей студента;
- чітка постановка мети навчання, ухвалення її кожним студентом;
- відповідність дидактичних засобів, методів, технологій навчання і форм організації занять, мети навчальної діяльності;
- відповідність складності, яка висувається перед студентом, учбових задач і його реальних потенційних можливостей;
- створення оптимальних умов, направлених на забезпечення активної учбової діяльності кожного студента тощо.

Тільки дотримання даних умов дозволить ефективно використовувати систему індивідуалізованого навчання, для якісної підготовки фахівців.

Висновки. Питання індивідуалізації навчання завжди привертало пильну увагу педагогів і психологів і має тривалу історію. Її становлення і розвиток в основному зв'язувалося з урахуванням індивідуальних особливостей навчаються (стилем і темпом навчання, індивідуалізацією учбових завдань, розумовими здібностями і ін.) і диференціацією навчання (навчання по різних учбових планах і програмах), що далеко не помилково відображає сучасні проблеми вузівського індивідуалізованого навчання, які пов'язані з рішенням широкого круга організаційно-педагогічних задач (організація навчання і його дидактичне забезпечення).

Грунтуючись в цілому на даному підході слід під системою індивідуалізованого навчання, розуміти етапну підготовку фахівців через допрофесійну і базову освіту, що включає діяльність, направлену на формування готовності студентів до навчання у вузі, дидактичні процеси, пов'язані з реалізацією учбових планів і програм, а також ефективні організаційно-управлінські форми і технології навчання, сприяючі досягненню поставлених цілей якісної підготовки вчителя.

Використані джерела

1. Абрамова Л.Г. Индивидуальный подход как средство коррекции учебно-познавательной деятельности студентов (на примере курса высшей математики): Автор. дисс. ... канд. пед. наук. – Л., 1988. – 18 с.
2. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. – Л.: Из-во ЛГУ 1968. – 339 с.
3. Васильева Т.В. Сочетание групповых и индивидуальных форм организации учебной деятельности студентов, как средство повышение эффективности обучения и профессионально-педагогической подготовки будущего учителя (на материале преподавания дисциплин математического цикла): Дисс...канд. пед. наук. – Киев, 1985. – 175 с.
4. Выготский Л.С. Развитие высших психических функций. – М.: Педагогика, 1960. – С. 118.
5. Занков Л.В. Индивидуальные варианты развития младших школьников. – М.: Просвещение, 1973. – 191с.
6. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения. – М.: Педагогика, 1973. – 138 с.
7. Кирсанов А.А. Педагогические основы индивидуализации учебной деятельности учащихся: Автореф. дисс... доктора пед. наук. – Л., 1983. – 35 с.
8. Климов Е.А. Индивидуальный стиль деятельности в зависимости от типологических свойств нервной системы. К психологическим основам научной организации труда, учения, спорта. – Казань – Из-во Казанского ун-та, 1969. – 278 с.
9. Костюк Г.С. О взаимоотношении воспитания и развития ребенка // Советская педагогика. – 1956. – № 12. – С. 34-40.
10. Махмутов М.И. Современный урок: Вопросы теории. – М.: Педагогика, 1981. – 191 с.
11. Менчинская Н.А. Психологические проблемы активности личности в обучении. – М.: АПН РСФСР, 1972. – 124с
12. Педагогическая энциклопедия. – М.: Из-во Советская энциклопедия, 1965. т. 2. – С. 20.
13. Пискунов М.У. Организация учебного труда студентов. – Минск: Из-во БГУ, 1982. – 142 с.

14. Рубанский Е.С. Актуальные проблемы индивидуализации обучения // Материалы научного симпозиума. – Тарту, 1970. – С. 11.
15. Резвицкий И.И. Личность. Индивидуальность. Общество: Проблема индивидуализации и её социально-философский смысл. – М.: Политиздат, 1984. – 141 с.
16. Тугаринов В.П. Личность и общество. – М.: Мысль, 1965. – 205 с.
17. Унт И. Индивидуализация и дифференциация обучения. – М.: Педагогика, 1990. – 189 с.
18. Феербах Л. Избранные философские произведения. В 2-х т. – М.: Госполитиздат, 1955, т. 1. – 674 с.

Bezyazichnyy B.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF INDIVIDUALIZATION OF PROCESS OF TEACHING

In the given article is examined and are methodologically grounded notion the "individual", "individuality" and "individualization of teaching", that allows a reader is deep to understand the problem of individualization of teaching and high school.

Key words: *individual, individuality, individualization of teaching.*

Стаття надійшла до редакції 09.09.2014